

KNJIGA BRAŠĆINE SV. MARIJE TEPAČKE U GROBNIKU

Irvin Lukežić, KNJIGA BRAŠĆINE SV. MARIJE TEPAČKE U GROBNIKU,

(Katedra Čakavskog sabora Grobnišćine, Rijeka 2002.)

Autor Irvin Lukežić ulazi u skupinu malobrojnih ljudi koji su uspjeli zadržati svoje zanimanje za rodni kraj ne zapadajući pritom u nostalgičarsko-eskapističke prikaze misaono idiličnoga (a često i idealiziranoga) materijalnoga i duhovnoga zavičajnoga krajobraza. Kombinirajući djetinju znatiželju i zanesenost s ozbiljnošću i temeljitošću znanstvenika autor Irvin Lukežić već godinama obogaćuje kulturni mozaik Grobnišćine i Hrvatskoga primorja. Jedan je od pokretača i prvi urednik Grobničkoga zbornika, autor i prevoditelj čitavoga niza priloga o Grobnišćini i jedan od sudionika u rekonstrukciji povijesne grobničke narodne nošnje, no ključno je njegovo djelo *Grobnički biografski leksikon* (1994.) odlomci kojega su izlazili u Novome listu i plijenili pozornost čitatelja. Već je 1988. godine na temelju pronađenih dokumenata nastajalih u razdoblju od 15. do 17. stoljeća pretpostavio mogućnost postojanja glagoljske pisarnice u Gradu Grobniku. Prvi je do sada pronađen tekst ostrižak brevijara iz 15. stoljeća, slijedi njezin najpoznatiji uradak, *Novljanski II. brevijar* s još poznatijim *Zapisom popa Martinca* i *Molitvenik* Gašpara Vnučića iz 1568. godine. Posebnu skupinu čine dva teksta nastajala u širem vremenskom razdoblju kojima je uređen društveni život u

grobničkoj gospoštiji. To su *Grobnički urbari* i blagajnička knjiga bratovštine Sv. Marije Tepačke. Grobničke je urbare s popratnim studijama 1995. godine objavio akademik Lujo Margetić. Ostala je za povijest Grobnišćine izuzetno važna knjiga, a široj javnosti nedostupna i mahom nepoznata brašćinska knjiga Sv. Marije Tepačke.

Blagajnička je knjiga te grobničke bratovštine nastajala u gotovo jednostoljetnome razdoblju od 1539. do 1623. godine, a kurzivnom su je glagoljicom vodili upravitelji bratovštine. Sredinom 19. stoljeća grobnički ju je župnik Martin Juretić kao osobito vrijednu darovao onodobnome upravitelju zagrebačkoga Narodnoga muzeja, da bi kasnije dospjela u Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti gdje se i danas čuva. Do objave ove knjige, široj su javnosti o grobničkoj brašćinskoj knjizi bili dostupni samo osnovni podaci u *Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije* V. Štefanića. Osim morfološkoga opisa rukopisa u toj su kratkoj obavijesti dani paleografski podaci o tipu slova, crtica o jeziku i neke usputne bilješke. Procijenivši iznimnu važnost rukopisa za kulturnu povijest Grobnišćine, sjevernoga Hrvatskoga primorja i Hrvatske, autor je Irvin Lukežić na poticaj

akademika Lúje Margetića, uz materijalnu i inu podršku članova Katedre Čakavskoga sabora Grobnišćine odlučio objaviti faksimilno izdanje brašćinske knjige koje će postupcima transliteriranja i transkribiranja učiniti dostupnim široj publici, a kritičkom obradom pojedinih segmenata ponuditi vlastito viđenje teksta i potaknuti ostale na istraživanje. Rezultat je takva višegodišnjega rada *Knjiga brašćine Sv. Marije Tupačke* objavljena 2002. godine u Rijeci u izdanju Katedre Čakavskog sabora Grobnišćine desetoj obljetnici djelovanja koje je i posvećena.

Tekst knjige podijeljen je u možda slučajnih, ali kršćanskom simbolikom obilježenih dvanaest poglavlja. Nakon uvodnoga dijela u kojem autor obrazlaže motivaciju za objavljivanje ove knjige i zahvaljuje svojim poticateljima i pomoćnicima slijedi u ovakvim izdanjima nužan tekst naslovljen *Opis rukopisa*. Faksimilnim se izdanjima najčešće gubi slika izvornika jer se on postavlja u novu grafičku realnost u formatu, ali i debljini papira, izgledu korica, oštećenosti i sl. Uz nužne podatke o morfologiji rukopisa, autor u ovome odlomku izdvaja godine za koje nedostaju neki blagajnički podaci i različite zapise na marginama ili praznim stranicama iz kojih se iščitavaju manje ili više važni segmenti grobničke povijesti, primjerice podatak o apostolskoj vizitaciji senjsko-modruškoga biskupa Ivana Krstitelja Kabalina u razdoblju od 30. srpnja do 3. kolovoza 1778. godine.

Treće je poglavlje posvećeno važnome pitanju jezika i pisma, a

izrađeno je uz konzultacijsku pomoć dr. sc. Ive Lukežić. Grobnička je brašćinska knjiga nastajala u širokome vremenskome razoblju od četrdesetih godina 16. do tridesetih godina 17. stoljeća, dakle u vremenu koje bi se po hrvatskim povijestima književnosti odredilo kao vrijeme renesanse i ranoga baroka. Samo površnim pogledom na književnu produkciju toga vremena u sjevernome Hrvatskome primorju, Dalmaciji i u Dubrovniku evidentne su znatne razlike. Dok se u dubrovačkoj književnosti u prvoj polovici 17. stoljeća već osjećaju barokna strujanja i I. Gundulić počinje stvarati, u sjevernome Hrvatskome primorju još se pišu i izvode srednjovjekovni plačevi, mirakuli, križni putevi, pobožne pjesne, prepisuju se misali i sl. Osnovna je značajka hrvatskoga jezika u srednjovjekovlju njegova određenost žanrom, odnosno, što je pojedini tekst bliži liturgiji, to je broj crkvenoslavenskih jezičnih elemenata veći, i obrnuto, što je od nje udaljeniji, broj se crkvenoslavenizama znatno smanjuje. Hrvatski su srednjovjekovni pravni tekstovi pisani narodnim jezikom, pa premda brašćinska blagajnička knjiga po današnjemu poimanju ne bi ulazila u tu skupinu, činjenica da su je vodili pučani i da je njima bila namijenjena, određujuća je za odabir čisto narodnoga jezičnoga tipa. Pritom se ne misli na visoku stilizaciju književnoga jezika, već na onodobni mjesni govor Grobnika kojim su se stanovnici služili u svakodnevnoj komunikaciji. Stoga je brašćinska knjiga uz upravne govore zapisane najčešće u sudskim zapisnicima ogled govora

Grobničana iz 16. i 17. stoljeća i nezaobilazan izvor podataka za povijesnu dijalektologiju. Moguća je usporedba onodobnoga govora s današnjom grobničkom čakavštinom, ali i praćenje kronologije razvoja pojedinih jezičnih značajki u jedinstoljetnome razdoblju u kojemu je knjiga nastajala. Neposredno je po objavljivanju knjige na znanstvenome skupu *Grobniščina: tragovi, znakovi i smjerokazi* dr. sc. Iva Lukežić održala referat na tu temu odgovorivši time na zanimljiv dijalektološki i jezičnopovijesni izazov, potvrdivši potrebu za smislom izdavanja knjige i dokazujući njezinu važnost i vrijednost koju sve knjige ovoga tipa nude, a to je poticaj na daljnja istraživanja. U ovome se poglavlju izdvajaju fonološke i morfološke značajke koje se ne potvrđuju u suvremenome grobničkom govoru, a u dijelu o grafiji posebna se pozornost posvećuje načinu bilježenja suglasnika *j* za koji u glagoljici nije bilo posebna grafema. Taj je problem jedan od najčešćih pri transliteraciji glagoljskih tekstova i posvećene su mu mnoge rasprave. Prema bilješci J. Hamma u mlađim se čakavskim tekstovima glagoljskim slovom *đerv* bilježi glas *j*, no na konkretnim se tekstovima, a potvrda je i ova brašćinska knjiga, ta opaska ne primjenjuje u cijelosti. Za daljnja je proučavanja razvoja grafije osobito važno da su na jednome mjesto ekscerpirani i oprimjereni svi tipovi ostvaraja izgovornih sekvencija s glasom *j*. Dalje se problematiziraju samo oni grafemi kojima se bilježe fonološki razlikovni, a time i relevantni glasovi

poput slogotvornoga *r* ili znaka za poluglas. Ispisane su i neke frekventnije title, a sve su rekonstruirane title u transkriptu prema uzusu upisane u oblim zagradama.

U sljedećim se dvama poglavljima nastanak bratovštinske knjige Svete Marije Tapačke postavlja u kulturno-povijesno i duhovno ozračje onodobnoga Grada Grobnika. Dok u poglavlju naslovljenu *Kulturno-povijesna ishodišta* autor daje prikaz nužno suhoparnih povijesnih događanja u Gospoštiji Grobnik, u poglavlju *Duhovno ozračje*, uz opis strukture i organizacije bratovštine Svete Marije Tapačke, nudi sliku povijesti "običnih", malih ljudi ističući njihovo poimanje svijeta, specifičan sustav vrijednosti, odnos prema Bogu i svecima, ali i odnos jednih prema drugima. U takovu je, vjerom i međusobnim pomaganjem obilježenu ozračju stvorena *Brašćina Svete Marije Tapačke u Grobniku* kojoj je posvećeno istoimeno šesto poglavlje. Bratovštine su se razvile iz primarno flagelantskih udruga koje su u nas postojale već u 13. stoljeću. Na formiranje su grobničke bratovštine vjerojatno bitno utjecala dva čimbenika: razvoj i jačanje kulta Bogorodice i potreba za udruživanjem radi međusobnoga pomaganja. Naime, marijanski se kult proširio u visokome srednjemu vijeku, a u nas je pao na plodno, poganskom adoracijom *Magne Mater* pripravljeno tlo. Grobnička je bratovština stoga samo jedna u nizu posvećenih Djevici Mariji. Nema točnih podataka o tome kada je oformljena (prvi zapis datira u sredinu 15. stoljeća), no o njezinoj starosti govori naslovni atribut

Tepačka, što znači 'bičevalačka', od glagola *tepsti* u značenju 'bičevati, tući, udarati', koji je postavlja u kontekst ishodišnih flagelantskih udruga. Osnovni je cilj bratovštine okupljanje bratima radi karitativnoga rada i međusobnoga pomaganja]. Stoga su osnovali vlastitu ubožnicu koja je služila i kao sklonište za nemoćne i siromašne mještane, materijalno su i duhovno pomagali obitelji umirućega ili umrloga, a brinuli su se i o Bogorodici posvećenoj crkvi. U nastavku teksta autor Irvin Lukežić izlaže ustroj i običaje bratovštine doprinoseći općem poznavanju toga, u našoj kulturi rasprostranjenoga fenomena. Prikaz širokoga spektra bratovštinskoga djelovanja sveobuhvatan je i izvrstan temelj za daljnja proučavanja. Iz njega se može pratiti razvoj vinogradarstva, vinarstva, stočarstva i, manje, poljoprivrede, te svih zanatskih djelatnosti vezanih uz njih, poput, primjerice, mlinarstva, a iščitavaju se i podaci o razvoju ekonomije kroz trgovinu i tržišni plasman roba. Zbog detaljnoga se opisa kalendara poslova, vrsta poslova, navođenja poljoprivrednih kultura i sl. ovo poglavlje može smatrati prikazom gospodarske povijesti Grobnišćine. Znanstvenicima humanističke orijentacije zanimljivi su opisi brašćinskih običaja od kojih neki vuku davno podrijetlo, poput *veloga pira*, svojevrsne inačice drevnih ranokršćanskih *agapa*. Sociolozima i socijalnim psiholozima mogu biti intrigantni dijelovi o organizaciji bratovštine, a lingvistima onodobna terminologija koju autor neizostavno navodi uz istoznačnicu na suvremenome

hrvatskome standardnome jeziku. Pravnicima bi pak najzanimljiviji bio posljednji dio studije s opisima vrsta daća.

Isključivo je gospodarskim temama posvećeno sedmo poglavlje knjige naslovljeno *Gospodarske bilješke*. U njemu autor postavlja temelje brašćinske ekonomije polazeći od tumačenja novčanoga sustava i vrijednost pojedinih apoena. Razumljivost je teksta blagajničke knjige otežana činjenicom da se navode suvremenome čitatelju uglavnom nepoznate mjerne jedinice, pa ih autor prevodi u suvremene mjerne jedinice. Navodi i deteljan popis iznosa godišnjih novčanih obračuna prihoda i rashoda po godinama što omogućuje usporedbu i utvrđivanje raspona životnoga standarda opet kao prilog gospodarskoj povijesti Grobnišćine i širega Hrvatskoga primorja. Zanimljivo je i navođenje cijena pojedinih "proizvoda" usporedbom kojih se može iščitati realna vrijednost "proizvoda", nerijetko potpuno drugačija od današnje.

U osmome poglavlju dane su metodološke postavke za grafijsku analizu teksta pisana kurzivnom glagoljicom. U radu se s manje poznatim grafijama stručnjaci služe dvama postupcima *transliteracijom* i *transkripcijom* (kako je i naslovljeno ovo poglavlje). Laički, transliteracija bi se mogla odrediti kao prenošenje zorne, a transkripcija kao prenošenje slušne strane teksta. Transliteracija je stoga preduvjet za transkripciju i ona se prva primjenjuje. Budući da se njome apsolutno poštuje predložak pa se sve piše malim početnim slovima, riječi se nerijetko ne razdvajaju,

a frekventne se riječi često pokraćuju, transliterirani je tekst teško čitati kao cjelovit filološki fenomen. On se stoga transkripcijom priređuje za čitanje, pa se riječi razdvajaju, primjenjuju se sva važeća pravopisna pravila i sl. Transkripcijom se, međutim, iz vida gubi primarni izgled teksta, a jezikoslovcima je nerijetko neadekvatna jer onemogućuje analizu grafije, a time i fonologije s kojom je usko povezana (takav je primjerice prethodno spominjani problem pisanja glasa *ŷ*). Kako bi čitateljima olakšao čitanje, a znanstvenicima ne bi otežao istraživanje, autor se uz konzultacijsku pomoć dr. sc. Ive Lukežić odlučio na svojevrsnu kombinaciju obaju postupaka, pa od transliteracije preuzima načelo poštivanja vizualne strane teksta što znači da su retci razlomljeni kao u predlošku, a od transkripcije da su morfološki zasebne riječi odvojene i da su primijenjena sva pravopisna pravila suvremenoga standardnoga jezika. Problem pisanja glasa *j* koji je činjenica govora i samo se iznimno bilježi zasebnim grafemom, riješen je kompromisno: transkribiranjem je omogućeno čitanje, ali je stavljanjem glasa *j* u oble zagrade označeno da on nije grafijska činjenica. Isto se odnosi i na foneme /lʲ/ i /ŋj/ koji se redovito bilježe grafemima *l* i *n*. Kada se transkribirani dio bitno razlikuje od transliteriranoga, transliterirani se lik navodi u popratnoj bilješci. Provedena je kombinacija transliteracijskih i transkripcijskih načela primjeren postupak jer osigurava dostupnost i razumljivost teksta, a ne priječi

lingvističke analize.

Najveći dio knjige (od 51. do 253. stranice) otpada na *Tekst blagajničke knjige brašćine Sv. Marije Tupačke u Grobniku 1539.-1623*. U nastavku teksta interpretirana latiničkom grafijom slijedi faksimilno izdanje izvornika koji se danas čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod signaturom III. c. 23. i koje je važno poradi paleografskih analiza i kao potvrda transkripcijom eventualno nejasnih dijelova teksta.

Deseto je poglavlje skromno naslovljeno kao *Tumač riječi i termina*, premda se leksikografski gledano radi o pravome rječniku. Nastao iz potrebe da tekst brašćinske knjige približi čitateljima, autor je vjerojatno najprije sastavio rječnik nepoznatih ili manje poznatih riječi i potom ga proširio preostalim riječima. Tako uz danas mahom nepoznatu riječ *almuštvo* u značenju 'milostinja' stoji i riječi *banka* koja se upotrebljava u suvremenome grobničkom govoru u značenju 'klupa', rijeđe 'stol', te općepoznata riječ *bačva* koja se u istome značenju koristi i u suvremenome hrvatskome standardnome jeziku. U glavi se članka navode sve fonološke inačice natuknice potvrđene u tekstu brašćinske knjige i to kronološkim redom, što omogućuje praćenje promjena. Ako je u natuknici nejasno čitanje, uz nju se u kosim zagradama nudi način čitanja ili se pak, radi razumljivosti, u bilješci navodi transliterirani oblik. U *Tumaču* su popisane sve vrste riječ, a svaka je opremljena oznakama o pripadnosti pojedinoj vrsti riječi i/ili oznakama gramatičke kategorije, primjerice

bravarov, (-a, -o) pridj. U tijelu se natuknice redovito navode svi potvrđeni oblici natuknice. Tako primjerice uz natuknicu *criki* stoji i potvrđeni oblik *Ajd. crikav*. Natuknice su značenjski protumačene na različite načine: one koje su potvrđene u suvremenome standardnome hrvatskome jeziku, tumače se istoznačnicom, a one značenje kojih je nepoznato ili različito tumače se najčešće semantičkom definicijom ili opsežnijim opisom, osobito u nekih termina. Iz svega je navedenoga jasno da se radi o potpunome rječniku grobničke brašćinske knjige opremljenu suvremenim leksikografskim instrumentarijem. U općemu nedostatku povijesnih rječnika, osobito onih u kojima je očuvan trag svakodnevnoga govora, a ne njegove književne stilizacije, ovaj je rječnik nezaobilazan izvor u svakoj iole temeljitijoj dijalektološkoj, jezičnopovijesnoj i povijesno-pravnoj studiji.

Posljednja dva poglavlja čine *Kazalo imena* i *Kazalo mjesta*. Premda često podcjenjivana i premalo iskorištena, takova su kazala rezultat iznimna napora autora da korisniku olakša ciljane istraživanja po pojedincima ili mjestima,

a od neprocjenjive su važnosti za razne onomastičke studije. Knjizi su, uz sažetak na hrvatskome jeziku, priloženi sažeci na engleskome i njemačkome jeziku.

Knjiga brašćine Sv. Marije Tapačke u Grobniku Irvina Lukežića rezultat je višegodišnjega rada koji počinje osjetljivim, dugotrajnim i napornim poslom transliteriranja teksta, a skončava njegovom sveobuhvatnom analizom. Ne prilazeći tekstu fragmentarno, već ga spoznavajući kao cjelinu koja se potvrđuje i opstaje samo u kontekstu, Irvin Lukežić se potvrđuje kao svestran filolog. No, kao vrstan poznavatelj društvene i kulturne povijesti Grobnišćine, on prikazuje i analizira i ekonomske, pravne, sociološke i ine dimenzije fenomena *bratovštine* u ozračju koje nastaje analizirani tekst. Stoga je *Knjiga brašćine Sv. Marije Tapačke u Grobniku* nezaobilazan prilog proučavanju kulturne, gospodarske i pravne povijest Grobnišćine i sjevernoga Hrvatskoga primorja, te važan segment u rasvjetljavanju europskoga i mediteranskoga fenomena bratovština. Zainteresiranim čitateljima, stoga, ova *knjiga o knjizi* ne skončava na posljednjoj stranici, ona je temelj i poticaj za daljnja multidisciplinarna istraživanja.

Sanja Zubčić